

УДК 341.9:347.113

С. В. Панченко, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
кафедра загально-правових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65068, Україна

МІСЦЕ КОЛІЗІЙНИХ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА У СИСТЕМІ НОРМ ПРАВА

У статті розглянуто питання визначення місця колізійних норм у системі норм права, проаналізовано існуючі доктринальні підходи до цієї проблеми, звернуто увагу на існуючу прогалину у правовому регулюванні процесуальних питань оскарження до Верховного Суду України, постанов та ухвал Вишого Господарського Суду України (щодо порушення чи неправильного застосування останнім колізійних норм) та зроблено пропозицію по усуненню цієї прогалини.

Ключові слова: колізійна норма, матеріальні норми, процесуальні норми, спеціалізовані норми.

На сьогоднішній день в Україні діє величезна кількість правових норм. Такі норми встановлюються нашою державою з метою врегулювання тих чи інших правових відносин, що виникають; змінюються — у разі необхідності врегулювання таких відносин по-іншому, аніж було раніше, та скасовуються — коли відповідає потреба у нормах, що регулюють правові відносини, які вже не виникають в Україні.

З бурхливим розвитком міждержавних стосунків, які з кожним роком дедалі активніше намагається зміцнювати та поглиблювати Україна, приватноправові відношення, що складаються за участю вітчизняних фізичних та юридичних осіб, все частіше і частіше ускладнюються існуванням в них так званого іноземного елементу¹.

Регулювання приватноправових відносин, ускладнених (або, як ще іноді кажуть, “обтяжених”) іноземним елементом є покликанням міжнародного приватного права, левову долю якого складають норми, які прийнято називати, колізійними, та метою яких є вказівка на те, правом якої держави буде регулюватись таке правовідношення.

Як відомо, усі норми права класифікуються на види в залежності від певних критеріїв. Класифікація норм права є предметом ретельного дослідження загальної теорії права, дослідниками якої на сьогоднішній день запропоновано більше десяти різноманітних критеріїв за якими така класифікація може бути проведена.

Разом з цим ані в загальній теорії права, ані в теорії міжнародного приватного права практично не досліджується питання місця колізійних норм у системі норм права. Визначенню виду норм права, до якого відносяться колізійні норми при класифікації за тим чи іншим критерієм, майже ніколи не приділяється особливої уваги.

¹ Під іноземним елементом слід розуміти ознаку приватноправових відносин, що проявляється в існуванні в таких відносинах хоча б одного з наступних факторів: 1) суб’єкт цих правовідносин має іноземну належність (є іноземним громадянином чи особою без громадянства — щодо фізичних осіб; має іноземну “національність” — щодо юридичних осіб); 2) об’єкт даних правовідносин знаходиться на території іноземної держави; 3) юридичний факт, який впливає на виникнення, зміну або припинення приватноправових відносин, мав чи має місце на території іноземної держави.

Звідси і актуальність даного дослідження, адже визначення місця колізійних норм серед видів норм права допоможе глибше зрозуміти сутність таких норм та їх функції у регулюванні приватноправових відносин, ускладнених іноземним елементом.

Фактично, в теорії міжнародного приватного права даному питанню взагалі не приділялося уваги, проте деяким аспектам даної проблематики приділяли увагу такі вчені — дослідники загальної теорії права, як Алексєєв С. С., Скакун О. Ф.

Метою цієї статті є визначення місця колізійної норми у системі норм права, зокрема серед видів норм права, що класифікуються за ознакою субординації у правовому регулюванні на матеріальні та процесуальні.

Згідно пункту 3 частини 1 статті 1 Закону України “Про міжнародне приватне право” [1] від 23 червня 2005 року № 2709-IV, колізійна норма — це норма, що визначає, право якої держави може бути застосоване до правовідносин з іноземним елементом.

Як вже зазначалось вище, в теорії міжнародного приватного права питанню визначення місця колізійних норм у системі норм права взагалі не приділяється уваги, а теоретики загальної теорії права у кращому випадку обмежуються з даного приводу лише декількома фразами.

Так, наприклад, один з найвідоміших теоретиків права Алексєєв С. С., розкриваючи теоретичні основи класифікації норм права, за якою вони поділяються на регулятивні та охоронювані, зазначає, що існує ціла низка спеціалізованих норм права, які не виступають самостійною нормативною основою для виникнення правовідношень. Такі норми при регламентації суспільних відносин мов би приєднуються до регулятивних та охоронюваних норм, утворюючи разом з ними єдиний регулятор. До таких норм Алексєєв С. С. поряд з іншими відносить і колізійні норми, під якими він розуміє приписи, що вказують на норми (закон, правову систему), які мають бути застосовані в даному випадку, тобто приписи, що регулюють вибір між нормами [2, 71].

Скаун О. Ф. також відносить колізійні норми до спеціалізованих (нетипових) норм права, при цьому дуже вдало, на наш погляд, характеризуючи їх в якості норм-арбітрів, тобто норм, що регулюють вибір норми [3, 307].

Разом з цим, як відомо, окрім класифікації норм права за функціональною на-
правленістю (згідно якої вони поділяються на регулятивні та охоронювані) в загал-
ьній теорії права розроблено й інші класифікації норм права в залежності від
різних критеріїв.

Так, в залежності від методу правового регулювання норми права поділяються на диспозитивні та імперативні; в залежності від характеру впливу на особистість — на рекомендовані та заохочувальні; в залежності від дії у просторі — на загальні та місцеві, а від дії у часі — на постійні та тимчасові; в залежності від дії по колу осіб — на загальні, спеціальні та виключні; в залежності від суб'єкта правотворчості — на норми органів представницької влади, норми голови держави, норми органів виконавчої влади, норми громадських об'єднань, комерційних організацій, трудових колективів підприємств тощо.

Проте, визначення місця колізійних норм серед видів норм права, що класифікуються за вищезазначеними критеріями, має, на наш погляд, відносно та скоріше суто теоретичне значення.

Практичне ж значення, на думку автора, має з'ясування місця колізійних норм серед видів норм права, що класифікуються за ознакою субординації у правовому регулюванні — на матеріальні та процесуальні. Практична значимість ретельного дослідження цього питання полягає у наступному. Справа в тому, що поділ усіх норм права на матеріальні та процесуальні на сьогоднішній день — єдина класифікація норм права, що прийнята законодавцем та закріплена у нормативно-правових актах України.

Як відомо, згідно статті 111 Господарського процесуального кодексу України, підставами для скасування чи зміни рішення суду першої інстанції, що набрало законної сили, або постанови суду апеляційної інстанції Вищим Господарським Судом України є порушення або неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права [4, 264]. В той же час підставами для скасування постанов чи ухвал Вищого Господарського Суду України Верховним Судом України — є їх невідповідність Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи інше неправильне застосування норм матеріального права (стаття 111¹⁹ Господарського процесуального кодексу України) [4, 268]. З цього положення законодавства України можливо зробити висновок, що порушення чи неправильне застосування норм процесуального права — не є підставою для скасування Верховним Судом України постанови чи ухвали Вищого Господарського Суду.

Звідси і необхідність визначення колізійних норм чи в якості норм матеріального, чи в якості норм процесуального права. Адже їх місце у цій класифікації впливає на можливість оскарження та подальшого скасування Верховним Судом України постанови чи ухвали Вищого Господарського Суду, що прийняті з порушенням чи неправильним застосуванням колізійних норм.

Під нормами матеріального права традиційно у загальній теорії права розуміють норму, що є первісним регулятором суспільних відносин та яка містить правило (права, обов'язки, заборони), на підставі якого можливо вирішення справи по суті [3, 300].

Під нормою процесуального права розуміється норма, що передбачає різноманітні процедури та адресується суб'єктам, що наділені владними повноваженнями по застосуванню норм матеріального права [5, 352].

Окрім цього, стосовно норм процесуального права у загальній теорії права, зазначається, що їх призначення — встановити процедуру здійснення прав чи виконання обов'язків, закріплених у матеріальних нормах; сприяти досягненню результату, передбаченого нормою матеріального права [3, 301]. Стосовно цього, хотілося б зазначити, що, на наш погляд, дане теоретичне положення слід розуміти так, що не кожна окрема процесуальна норма встановлює усю процедуру (як то кажуть “від “а” до “я”) здійснення прав чи виконання обов'язків, а сукупність таких процесуальних норм, які найчастіше компонується законодавцем у єдиний нормативно-правовий акт (закон чи кодекс). Кожна ж окрема процесуальна норма встановлює лише якийсь з етапів такої процедури.

Також зазначається, що різниця між нормами матеріального та процесуального права полягає у тому, що останні мають:

- особливий зміст;
- особливого адресата;
- особливу структуру побудови [5, 352].

Що ж до колізійної норми, то вона:

- по-перше, не є первісним регулятором суспільних відносин та не містить правил, на підставі яких можливо вирішення справи по суті;
- по-друге, передбачає певну процедуру, а саме — вибір між конфліктуючими правопорядками, що претендують на врегулювання правовідносин за участю іноземного елемента;
- по-третє, адресується суб'єкту, наділеному владними повноваженнями по застосуванню норм матеріального права, а саме суду чи іншому юрисдикційному органу, який вирішує спір між сторонами стосовно правовідношення з іноземним елементом;
- по-четверте, має особливу структуру, яка полягає в тому, що елементами колізійної норми є гіпотеза (яка у переважній більшості випадків не відображається у тексті такої норми, оскільки має універсальний характер і полягає в тому, що така норма застосовується до приватноправових відносин лише за умови існування у

таких відносинах іноземного елемента), диспозиція, яка в свою чергу складається з об'єму та прив'язки, та санкція (яка, рівно як і гіпотеза, ніколи не закріплюється у тексті колізійної норми та виражається у можливості скасування судового (юрисдикційного) рішення, прийнятого з порушенням чи неправильним застосуванням колізійної норми¹).

Таким чином, цілком логічним та теоретично обґрунтованим є висновок про те, що колізійна норма — є нормою процесуального права.

Це твердження, на наш погляд, підтверджується хоча і опосередковано законодавцем України, який, приймаючи Закон України “Про міжнародне приватне право” ще за часів дії Цивільного процесуального кодексу 1963 року пунктом 2 Прикінцевих положень цього Закону, вніс зміни у частину 1 статті 1 вищезазначеного Кодексу, доповнивши її словами та Законом України “Про міжнародне приватне право”.

Дійшовши висновку про те, що колізійна норма є нормою процесуального права, не можливо не звернути увагу на прогалину, яка існує на сьогоднішній день у Господарському процесуальному законодавстві України. Виявляється, що прийняття Вищим Господарським Судом постанови чи ухвали з порушенням чи неправильним застосуванням колізійних норм, не є підставою для скасування такої постанови чи ухвали Верховним Судом України.

Хоча, з іншого боку, можливо стверджувати, що це не є прогалиною, оскільки у разі порушення чи неправильного застосування колізійних норм (тобто вирішення спору на підставі іншого права, аніж того, до якого відсилає Колізійна норма) — Вищий Господарський Суд порушить чи неправильно застосує і норми матеріального права, застосувавши ті норми, які не підлягали застосуванню в даному випадку, а це вже є підставою для скасування Верховним Судом України такої постанови чи ухвали Вищого Господарського Суду.

Разом з цим застосування до тих чи інших правовідносин права іншого, аніж право, що визначається згідно з колізійною нормою, неможливе без попереднього порушення судом цієї колізійної норми. За таких умов, на думку автора, теперішня редакція статті 111 Господарського процесуального кодексу України, згідно якої: “Підставами для скасування постанов чи ухвал Вищого Господарського Суду України є їх невідповідність Конституції України, міжнародним договорам, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи інше неправильне застосування норм матеріального права є певною мірою неповною, не відображає сучасних тенденцій розвитку міжнародного приватного права і посилення значення колізійних норм завдяки дедалі активнішому розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між українськими та іноземними суб'єктами господарювання. А тому в цю статтю слід внести зміни, доповнивши її словами: “...а також порушення чи неправильне застосування колізійних норм”.

Література

1. Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 32. — Ст. 422.
2. Алексеев С. С. *Общая теория права*. Т. II — М.: Юрид. лит., 1982. — 360 с.
3. Скакун О. Ф. *Теория государства и права: Учебник*. — Харьков: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. — 704 с.
4. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2003. — № 4: *Господарський кодекс України. Господарський процесуальний кодекс України: Офіційні тексти*. — 304 с.

¹Разом з тим, як і для більшості норм процесуального права, наслідок, що передбачений вищезазначеною санкцією колізійної норми, настає лише за умови дотримання певного процесуального порядку, а саме — подання апеляційної (чи касаційної) скарги на рішення суду, прийнятого з порушенням чи неправильним застосуванням такої норми, прийняття вищим судовим органом даної скарги до провадження тощо.

5. Сурилов А. В. *Теория государства и права: Учеб. пособие.* — К., 1989. — 439 с.
6. Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2004. — № 5: Цивільний процесуальний кодекс України (прийнятий 18.03.2004 р.), Цивільний процесуальний кодекс України (прийнятий 18.07.1963 р.). Нормативно-правові акти, судова практика. — 544 с.

С. В. Панченко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
Кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

МЕСТО КОЛЛИЗИОННЫХ НОРМ МЕЖДУНАРОДНОГО ЧАСТНОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ НОРМ ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Автором высказывается мысль о том, что практическое значение имеет определение места коллизионных норм среди видов норм, которые классифицируются по признаку субординации в правовом регулировании — на материальные и процессуальные. Определение коллизионных норм в данной классификации, в конечном счете, влияет на возможность обжалования или отмены решений вышестоящим судом. В связи с этим предлагается внести изменения в ряд действующих законодательных актов, которые не в полной мере отображают современные тенденции развития международного частного права.

Ключевые слова: коллизионная норма, материальные нормы, процессуальные нормы, специализированные нормы.